

ФИЛОЛОГИЯ МАСАЛАЛАРИ

ХАЙРАТҒА ВА ҒАЛЖАМ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЖОДКОР ЁШЛАР МАРКАЗИ**

**ФИЛОЛОГИЯ МАСАЛАЛАРИ
(“ҲАЙРАТ ВА ТАЛҚИН” туркумидан)**

**Бухоро давлат университетининг 85 йиллиги ва профессор Тожи
Қораев таваллудининг 80 йиллигига бағишланган
илмий-методик мақолалар тўплами**

**Тошкент – 2016
“Наврўз” нашриёти**

бўлмаган парчаларни овоз чиқариб ўқиш билан бирга кўшиб олиб бориш керак.

Юқори босқичда талаффуз қилиш соҳасида кўйиладиган вазифа асосан ўрта босқичдаги вазифадан фарқ қилмайди. У ҳам эшитиб талаффуз қилиш кўникмаларини мустаҳкамлаш ва такомиллаштиришдан иборатдир. Шундай қилиб, талаффуз устида ишлаш ўқув жараёнида босқичдан босқичга ўтганда ўз характери ва ўрнига қараб ўзгартирилиб, ўқитишнинг бутун жараёни давомида олиб борилади.

Агар бошланғич босқичда бу иш эшитиб талаффуз қилиш кўникмаларини ҳосил қилишдан иборат бўлиб, ишнинг умумий системасида муҳим ўринни эгалласа, ўрта ва юқори босқичларда эса бу кўникмаларнинг такомиллашувини, уларнинг мустаҳкамланишини, айрим мураккаб фонетик ҳодисалар устида пухта ишлашни ҳамда нутқ фаолияти жараёнида талабалар олдига талаффуз борасида айрим талаблар кўйилишини тақозо қилади.

Ҳожиева Г. (БухДУ ўқитувчиси)

**“ÊTRE” ФЕЪЛИ ВОСИТАСИДА ЯСАЛГАН ИБОРАЛАРНИНГ
ТАРЖИМАДА БЕРИЛИШИ**

Фразеологизмлар, яъни иборалар тилшуносликнинг фразеология бўлимида ўрганилиб, ҳар бир тилнинг кенг имкониятларини очиб беришда, уни образли ва эмоционал тарзда ифода этишда муҳим аҳамият касб этади.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, фразеологизмларни тадқиқ қилиш ва уларни хорижий тиллардаги фразеологик бирлик (бундан кейин ФБ)лар билан қиёсан ўрганиш ўзбек тилшунослигида узоқ илдизларга бориб тақалади.

Ўзбек тили ФБларининг назарий ва амалий муаммолари Ш.Раҳматуллаев, И.Кўчқортоев, А.Ҳожиёв, Э.Умаров, Я.Пирихасов, Ҳ.Бердиёров, Б.Йўлдошевларнинг ишларида ўз аксини топган [1,264].

Тилимизнинг бой фразеологик имкониятларини очиб берувчи ўзбек фразеологизмига Ш.Раҳматуллаев асос солган бўлиб, бу борада унинг 1978 йилда яратилган “Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати” муҳим қўлланма бўлиб ҳисобланади. Турли ҳажмдаги илмий мақолалар, рисоалар, номзодлик диссертациялари билан бир қаторда А.Э.Мамаатовнинг “Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик-фразеологик норма муаммолари” (1991), Б.Йўлдошевнинг “Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционал услубий хусусиятлари” (1994), А.Э.Мамаатовнинг “Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари” (2000) ва Н.Н.Сувоновнинг “Фразеологиянинг систем-сатҳ сифатидаги талқини” (2008) сингари илмий ишлари ҳам соҳа ривожига хизмат қилмоқда.

Фразеологизмлар ичида феълли ФБлар қатта миқдорни ташкил этади. Зеро, замонавий француз тилидаги ўртача ҳар икки ФБдан бири

фeyлли ФБга тўғри келиши юқоридаги фикрни тасдиқлайди. Содда фeyллар воситасида ясалган иборалар умумий француз тили гап курилишида муҳим ўрин эгаллайди. Уларнинг кўпчилиги avoir, faire, être, prendre, mettre каби фeyллар ёрдамида ясалади.[3.91] Бундай ҳолатда фeyллар гапда алоҳида эмас балки, ўзи бириккан сўз билан биргаликда гап бўлаги вазифасини бажаради ва кўплаб семантик алоқаларни вужудга келтиради.

Субстантив, равишли, отли ФБлардан фарқли равишда фeyлли ФБлар лексик-грамматик жиҳатдан бошқа турдан ҳосил ҳам бўлмайди ва бошқа турдаги ФБларга асос ҳам бўлолмайди. Фейлли ФБлар бошқа сўз туркумлари билан ясалган фразеологизмлардан фарқли, таркибида албатта фeyл иштирок этиши билан характерланади. Бунда иборалар таркибидаги фeyл аксар ҳолатларда биринчи ўринда, камдан-кам ҳолларда эса иккинчи ўринда жойлашган бўлади.

Француз тилида ранглар воситасида ҳосил бўлган ФБлар таркибида ҳам юқорида номлари келтирилган фeyллар, хусусан, “être” (“бўлмоқ”, “бор бўлмоқ”, “-дир”) фeyли ёрдамида ясалган иборалар кўпчиликни ташкил қилади. Бундай ибораларга қуйидагиларни мисол келтириш мумкин:

№	Ибора	унинг муқобили
1.	être gris (ciel)	кулранг бўлиб қолмоқ, бўзармоқ, қовоғи солиқ бўлмоқ (осмон); ширакайф бўлмоқ; соч-соқоли оқармоқ
2.	être toute grise	сур рангда бўлмоқ, қизғиш тусга кирмоқ
3.	être (couché) sur des roses	ҳаёт лаззатларидан баҳра олмоқ
4.	être dans ses noirs	тушкун кайфиятда бўлмоқ, чексиз кайғуда бўлмоқ,
5.	être (se mettre, se trouver) dans de beau (de jolis, de mauvais, de vilains) draps blanc	ноқулай аҳволда қолмоқ, хижолатли, мушкул вазиятга тушмоқ.
6.	être blanche comme neige	ўзини оппоқ ҳисобламоқ; айбсиз бўлмоқ
7.	être blanc comme du (un) linge	ранги чиқмаслик; ранги доқадай оқариб кетмоқ; рангида қон (ранг) йўқ бўлмоқ; ранги қув ўчмоқ
8.	être brun	қоп-қора сочли бўлмоқ; қорамағиз, буғдойранг бўлмоқ
9.	être dans le noir	дом-дараксиз йўқолмоқ
10.	être devenir bleu	очилич кетмоқ (қун, ҳаво); булутсиз бўлмоқ (осмон)
11.	être noir	маст бўлмоқ
12.	être en noir	азадор бўлмоқ
13.	être horriblement noire	беҳад зулматли бўлмоқ
14.	être jaune comme du safran	сап-сарик бўлмоқ; сарик касал билан

		оғримок
15.	être toute rouge de colère	жаҳлдан тутақиб кетмок
16.	être dans le rouge	мушкул аҳволга тушмок, таҳликали вазиятда қолмок;
17.	être connu comme un loup blanc	отнинг кашқасидай маълум бўлмок
18.	être fleur bleue	ҳис-хаяжонга (эҳтиросга) ҳаддан ортиқ берилмок
19.	être vert	кучли бўлмок; навқирон, тетик бўлмок
20.	être bleu	бениҳоя ҳайратда қолмок

Ушбу мисолларда француз тилидаги деярли барча ранглар “être” феъли билан бирикиб, ибора ясаган. Масалан: blanc – оқ, bleu – кўк, movий, noir – қора, gris – кулранг, brun – жигарранг, vert – яшил, rouge – қизил, rose – пушти, jaune – сарик. Қуйида эса улар иштирокида бир неча мисоллар таҳлил этилади:

1 – Мисол.

Je ne peux pas te prêter de l'argent, je suis dans le rouge en ce moment. — Мен сенга пул бериб туролмайман, ҳозир мушкул аҳволдаман.

Гапда метафора (белги ўхшашлиги) асосида маъно кўчишини кўриш мумкин ва бу мазмунга янада бўёқдорлик бағишлайди. Ибора рангни билдирувчи сўздан ясалсада, ҳолатга ишора қилади.

2 – Мисол.

Dans sa région il est connu comme un loup blanc. — У ўз доирасида отнинг кашқасидай маълум.

Ушбу ўринда француз тилига хос бўлган жонли таққослаш усули (loup – бўри)дан, шунингдек, метафора (белги ўхшашлиги) асосида маъно кўчиши (бўрининг оқлигини — отнинг кашқасига қиёслаш)дан фойдаланилган. Ибора ўзбек адабиёти миллий тил хусусиятидан келиб чиққан ҳолда ўтирилган, бу эса таржиманинг ўқувчига янада тушунарли бўлишига хизмат қилади.

3 – Мисол.

Ayant voir de Simon vivant près de la porte, Jaques était blanc comme un linge. — Эшик олдида Жакни тирик кўриб, Симоннинг ранги қув ўчди.

Мазкур гапда comme (худди) предлоги асосида ўхшатиш усулидан фойдаланиб, ФБ ясалган. Иборани ўзбек тилига “кўркди” деб ҳам ўгириш мумкин. Бунда ўгирма бир сўзга тенг бўлиб қолади, аммо маъно ўзгармайди. Уни “ранги қув ўчмок” шаклида бериш эса, услубий бўёқдорлик касб этиб, бу ҳолат тилимизнинг бадиий тасвирга нақадар бой эканлигидан далолат беради.

4 – Мисол.

Il était gris quand il est sorti du café. — Қаҳвахонадан чиққанида у ширакайф эди.

Actuellement il est complètement noir. — Ҳозир у ғирт маст.

Юқоридаги мисоллар ўзаро маънодош бўлиб, доминант - маст сўзи атрофига бирлашади. Гаплар бир феъл асосига қурилган. Француз

тилидаги ФБлар турли ранглар (gris ва poig) воситасида ясалган бўлсада, мазмунан ўзаро синонимдир. Шу билан бирга 2 – гапта мазмун 1 – гапта караганда кучлироқ бўёқдорликка эга.

5 – Мисол.

Elle est déjà toute grise. — Унинг сочига аллақачон оқ тушган.

Бу мисол иборанинг омонимлик хусусиятга эгаллигини тасдиқлайди (4-мисолга қаранг). Яъни, *être gris*:

- 1) ширакайф бўлмоқ;
- 2) сочига оқ тушмоқ, демакдир.

Француз тили фразеологиясида “соч(соқол)ига оқ тушмоқ” маъносини англатиш учун blanc – оқ рангдан эмас, балки gris – кулрангдан фойдаланилади. Бу французларда миллий тил хусусияти бўлиб ҳисобланади.

Таржималардан кўринадики, иборалар ўзаро синоним, омоним, антонимлик хусусиятларига эга бўлиши мумкин.

“Etre” феъли воситасида ясалган француз ФБларининг ўрганилган умумий хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидагича хулоса қилиш мумкин:

- 1) Фразеологизмлар ичида феълли ФБлар, хусусан, *être* феъли ёрдамида ясалган иборалар катта миқдорни ташкил этади.
- 2) Фразеологизмлардан англашилаётган маънолар аниқ вазиятларни тасвирлаш асосида шаклланади.
- 3) Ранглар воситасида ҳосил бўлган феълли иборалар феъл+предлог+от, феъл+боғловчи+от+сифат, фел+хол+олмош+сифат, феъл+сифат формулалари асосида ясалиши мумкин.
- 4) Иборалар ўзаро синоним, омоним, антонимлик хусусиятларига эга.
- 5) Жонли таққослаш усули, метафора ва метонимия асосида маъно кўчиш ходисалари француз миллий тил хусусиятларидан ҳисобланади.
- 6) Фразеологизмлар баъзан структуравий жиҳатдан сўзларга эквивалент бўлиб келишлари мумкин.
- 7) Айрим иборалар таржимада мос келмай, бошқа бирликлар орқали ифодалансада, бу ҳолат таржима тили ва усулининг бир хил бўлиб қолмаслигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. Т., 1991.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Қомуслар бош таҳририяти, Т., 1992.
3. Умбаров Н., Ҳамрокулов Г. Ҳозирги замон француз тили лексикологияси. Т., “Ўқитувчи”, 1996.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Т., Давлат илмий нашриёти, 2006.
5. Gougenheim G. Dictionnaire fundamental. P., 1964.
6. LAROUSSE. Dictionnaire Maxipoche. P., Editions Larousse, 2011.

Хикматова М. ЧЕТ ТИЛИДА НУТҚ МАЛАКАЛАРИНИ ЎСТИРИШ ЖАРАЁНИДА ТАЛАФФУЗНИНГ РОЛИ	303
Хожиева Г. "ÊTRE" ФЕЪЛИ ВОСИТАСИДА ЯСАЛГАН ИБОРАЛАРНИНГ ТАРЖИМАДА БЕРИЛИШИ	305